

Отже, трагічні й водночас героїчні події, що тривали на території Наддніпрянщини в середині XVII ст., знайшли своє відображення в численних писемних пам'ятках. До «творення» джерел виявилися причетними як українські (місцеві), так і іноземні учасники та очевидці. Важливими, тобто репрезентативними історичними джерелами стали мемуари, діаріюші, листи, різні акти та ін. Помітне місце серед джерел належить козацьким літописам, про що свого часу досить влучно зазначив Іван Франко: «З літературного погляду се було явище дуже цінне, здібне будити запал у широких масах народу і аж у XIX віці ми побачили його значеніє для національного відродження і формування наших політичних ідеалів».

1. Величко С. В. Літопис / Пер. з книжної укр. мови, вст. стаття, комент. В. О. Шевчука; відп. ред. О. В. Мишанич. – Т. 1. – К.: Дніпро, 1991. – 371 с.
2. Величко С. В. Літопис / Пер., комент., покажч. В. О. Шевчука; відп. ред. О. В. Мишанич. – Т. 2. – К.: Дніпро, 1991. – 642 с.
3. Макарчук С. А. Писемні джерела з історії України: курс лекцій / Степан Арсентійович Макарчук; рец.: В. І. Наулко, О. Я. Мацюк. – Л.: Світ, 1999. – 352 с.
4. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / Пер. із староукр. Р. Г. Іванченка. – К.: Т-во «Знання України», 1992. – 192 с.
5. Бевзо О. А. Значення Львівського літопису і Острозького літописця як джерела з історії України періоду феодалізму. Джерелознавче дослідження / Олександр Арефійович Бевзо. – К.: Наук. думка, 1971. – 200 с.
6. Боплан Г. Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн / Гійом Левассер де Боплан; пер. з фр. Я. І. Кравця, З. П. Борсюк. – К.: Наук. думка, 1990. – 256 с.
7. Шевальє П. Історія війни козаків проти Польщі / П'єр Шевальє; пер. з фр. Ю. Назаренко. – К.: Томіріс, 1993. – 224 с.

Максим Сухонос

КОЗАЦТВО «НА ТЛІ» ШЛЯХТИ: ІСТОРІЯ СТЕПОВОГО ЛИЦАРСТВА В ПРАЦЯХ Н. ЯКОВЕНКО

Наталя Яковенко є видатним істориком сучасності, головою Товариства дослідників Центрально-Східної Європи, професоркою Києво-Могилянської академії. Її праці цінують та поважають як в Україні, так і всій Європі. Вона є авторкою фундаментальних праць про українську шляхту кінця XIV – середини XVII ст.

Отож, докторську дисертацію та наступні розвідки Н. Яковенко присвячено історії привілейованого стану на теренах Русі-України в складі Великого князівства Литовського та Корони Польської. По суті йдеться про формуванні з розмаїтих груп військовослужбового населення та князівської верхівки єдиного «шляхетського народу», його роз-

витку протягом понад двох століть, а саме від входження руських земель до ВКЛ й аж до козацької революції 1648 р. Головним об'єктом авторської уваги є джерела та соціальна структура русинської знаті, її персональний і кількісний склад, правовий і майновий статус.

Водночас Н. Яковенко є авторкою оригінальної праці «Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст.» [2]. Вона залучила до розгляду матеріали не стільки соціальної, як інтелектуальної історії, принагідно піддала аналізу корпус уявлень та ідей, властивих еліті, яка мешкала в Русі-Україні протягом зазначеного часу. В 11 статтях збірки з антропологічної перспективи реконструйовано внутрішню та суб'єктивну історію ранньомодерного шляхтича (меншою мірою – козака), форми його самоусвідомлення, погляди на довколишній світ, окремі стереотипи мислення.

Також Н. Яковенко підготувала ґрунтовну працю «Очерк истории Украины в Средние века и раннее Новое время» [3]. У ній запропонувала погляд на десять віків історії (IX–XVIII), альтернативний традиційному національному наративу. Оповіданням про «безкінечні страждання народу», спраглою «знайти свою державу», авторка протиставила історію України як тривалий процес цивілізаційних зустрічей (Заходу і Сходу, православ'я та ісламу, католицизму й православ'я), результат взаємодії й конфліктів різних держав, етнічних і соціальних груп, що творили неповторні культурні обриси того, чому судилося стати нинішньою Україною.

В історичній свідомості українського народу вагоме місце займає міф про козаччину та уявлення про українську націю як про «селянську». Своєю чергою шляхта, котра в історичній ретроспективі займала ключові ролі, вважається певного роду «експлуататорами» або «елітою зрадників», яка лише те й робила, що «прислужувала та обслуговувала зайд, котрі в різні часи завойовували українську територію» [2, 212]. З огляду на те, що історична свідомість українців є частиною національної ідентичності та одним із основних суспільно-політичних чинників, це призвело до того, що після здобуття державної незалежності, до еліти лишилося негативне ставлення. Н. Яковенко спробувала змінити оцінні акценти, ніби відновити довіру до шляхти, «повернувши її з небуття». Це й визначило актуальність цього дослідження.

Метою моєї розвідки є намір охарактеризувати стан козацтва на тлі шляхти в працях Н. Яковенко. Вважаю, що цей ракурс аналізу творчості визнаного історика можна простежувати ще в перших авторських працях.

Саме Н. Яковенко першою окреслила феномен «народження козацької Вітчизни» у політичному дискурсі Гетьманщини. Вона стверджувала, що з Русі, частини політичного простору «спільної Вітчизни» (Речі Посполитої) козаки витворили собі образ власної Вітчизни, з роками перетворивши його на найвищу для себе цінність. Такий процес не був одномоментним актом, однак зміни відбувалися досить швидко. Якщо Б. Хмельницький ще керувався пріоритетом відданості Речі Посполитій, то вже в часи Руїни набув популярності образ «стражденної Матері-

вітчизни» – України, нещастя якої пов'язані передусім із незгодою «її синів» [1, 72]. У такий спосіб конструювання козацької Вітчизни тісно переплелось з ідеалами «братерства» й «згоди». Хоча прямих вказівок у тексті ми не маємо, можна помітити, що інтерпретації Н. Яковенко перегукуються з дослідженнями Бенедикта Андерсена, Еріха Гобсбаума, Ларі Вульфа, Едварда Саїда про конструювання уявних спільнот (категорій).

Наявність у козаків «власної Вітчизни» давало змогу обґрунтувати й легітимізувати існування «козацького народу». Ця ідея стала базовою для багатьох студій Н. Яковенко. Це, зокрема, стосується досліджень про способи репрезентації і сприйняття влади козацькою та церковною елітою України-Гетьманщини, також про вивчення топонімічних назв XVI–XVII ст.

А ще дослідниця наголошувала, що козацтво ідентифікувало свою батьківщину як «Малу Росію» або «Україну». Наведені у другому виданні «Нарису...» спроби окреслення Петром Дорошенком та Іваном Самойловичем «своїї Вітчизни» демонструють, що уявний простір («Україна») виходив далеко за межі поширення «козацького ареалу» [3, 120–129].

Загалом Н. Яковенко зазначала, що виникнення козацтва – це «таємниця за сімома печатками» [1, 55]. Принагідно вона запропонувала низку гіпотез походження цього історичного феномену.

Перша група гіпотез, це тюркські теорії, до яких входить хазарська теорія (нібито козаки беруть початок від давніх тюрків чи тюркських кочівників). Друга група гіпотез має за основу слов'янські корені. Тут основою козацтва є людиність княжої Русі, яка за часів ВКЛ «перетворилася у військово-службові колективи» [1, 82]. До третьої групи ввійшли соціальні теорії, до яких відносяться: біженська теорія, теорія соціальної конфронтації та ін.

Важливе застереження: на думку Н. Яковенко, в українській історіографії Річ Посполита висвітлюється з негативного боку; там вона має образ «тирана», котрий топив і топтав Україну, занাপтавав народ, а польський шляхті відведено демонічну роль. Але, насправді, багато чого було не так. Річ Посполита – це приклад шляхетських вольностей, де існувала толерантність до народностей і релігій. На період XVI–XVII ст. така «демократична» державність була досить великою дивною. Саме толерантність до різних народностей і стала основою для формування шляхти Речі Посполитої, котра відчувала себе частиною життя держави та мала змогу брати участь в державотворчих процесах. У країні на високому рівні існувало, кажучи сучасною мовою, громадянське суспільство. Шляхта всіх народностей і релігій боролася за розвиток державності Речі Посполитої. Що ж стосувалося питання вибору монарха, то в XVI–XVII ст. це було практично нереально (лідер успадковував своє право по принципу крові).

Належне місце в доробку Н. Яковенко відведено постаті князя В.-К. Острозького. Саме шляхта підтримувала його в прагненнях і боротьбі проти унії. Також дослідниця вказала на те, що Острозький був

«чесним громадянином своєї держави», володів високим рівнем публічної відповідальності. Такими ж були й представники його роду, передусім сини. Своєю чергою, як підкреслила Н. Яковенко, козацька «фронта» (опозиція) була утворена та розвинута на основі позиції щодо невизнання Річчю Посполитою права степових лицарів «бути частиною держави» [1, 77]. Держава, що постала на Люблінській унії 1569 р., була «дітищем» шляхти, яка не визнавала козаків як представників «лицарського права». Лідери Речі Посполитої лише вряди-годи, керуючись кон'юнктурною потребою погоджувалися, аби козаки були «військовими слугами держави». Саме на основі таких поглядів і розвивалася конфронтація, виникали суперечки, збройні сутички. А вже пізніше в цю «війну» були залучені представники селянсько-міщанського населення. Поступово ці суперечності потягнули за собою внутрішню етнічну ворожнечу, що й стало причиною козацької революції.

Отже, вагомий внесок Н. Яковенко в історичну науку є очевидним. Після краху комуністичного режиму, а відтак і монополії «марксистсько-ленінської» методології, вона однією з перших глибоко дослідила історію русинської шляхти пізнього Середньовіччя. При цьому, усебічний аналіз еліт, чудове розуміння й репрезентація самої епохи уможливили перспективи переосмислення й принагідного висвітлення історії козацтва на нових теоретичних засадах. Власне це дає підстави вважати Н. Яковенко одним із провідних сучасних українських козакознавців.

1. Яковенко Н. *Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна* : моногр. / Наталя Яковенко. – 2-е вид., перегл. і випр. – К. : Критика, 2008. – 469 с.
2. Яковенко Н. *Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст.* / Наталя Яковенко. – К. : Критика, 2002. – 415 с.
3. Яковенко Н. *Очерк истории Украины в Средние века и раннее Новое время – Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України* / Наталя Яковенко / Авториз. пер. с укр. В. Рыжковского. – М. : Новое лит. обозрение, 2012. – 763 с.

Ольга Забудкова

СТАТИСТИЧНІ ВИДАННЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст. ЯК ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ МІСТ СУЧАСНОЇ ЛУГАНЩИНИ

У сучасній Луганській області налічується 37 міст, що відповідає третьому місцю за цим показником в Україні (після Донецької та Львівської областей) [1]. Витоки процесу урбанізації території регіону традиційно пов'язують з XIX ст., коли відбувався його бурхливий індустриальний розвиток. Тоді майбутні промислові центри засновувалися переважно в якості робітничих селищ, поруч з уже існуючими містами, які виконували адміністративні функції. Це зумовило специфіку форму-